

Conseqüències
de la precarietat juvenil
en la participació a les
Illes Balears

IGNACIO MORA GUIJARRO

Ignacio Mora Guijarro

Màster en Joventut i Societat per la Universitat de Girona, la seva investigació per al treball de fi de màster s'ha centrat en la precarietat juvenil i l'impacte que té en la participació de les persones joves. Actualment, és assessor parlamentari en matèria de joventut a les Corts Valencianes. Ha estat gerent del Consell Valencià de la Joventut i la seva trajectòria associativa en l'àmbit de la joventut ha estat vinculada al treball amb joves, la formació de responsables i tasques de coordinació i representació en la Federació d'Escoltisme Valencià.

Resum

La joventut de les Illes Balears està condicionada per la precarietat, degut en gran part al model econòmic que afavoreix la temporalitat, i de forma més acusada des de l'inici de la crisi de 2008, una crisi de la que les persones joves no es varen recuperar i que s'ha concatenat amb la crisi de la covid-19. Aquesta crisi permanent que pateix la joventut genera un estat estructural de dependències econòmiques, inestabilitat laboral, atur i insuficiència d'ingressos. Aquest fet, sumat a la incidència escassa de les polítiques de joventut per facilitar les condicions de vida i acompanyar la seva participació social, té un impacte en el desenvolupament personal i social de les persones joves. A partir d'una anàlisi de la situació socioeconòmica i de les polítiques públiques respecte a les persones joves, identifiquem les conseqüències que operen i que dificulten a la joventut involucrar-se en la vida pública, i participar en la societat, amb els perills que això comporta per a la pròpia democràcia.

Paraules clau

Juventut / Precarietat / Participació / Democràcia
/ Illes balears

Resumen

La juventud de las Islas Baleares está condicionada por la precariedad, debido en gran parte al modelo económico que favorece la temporalidad, y de forma más acusada desde el inicio de la crisis de 2008, una crisis de la cual las personas jóvenes no se han recuperado, y que se ha concatenado con la crisis de la covid-19. Esta crisis permanente que sufre la juventud genera un estado estructural de dependencias económicas, inestabilidad laboral, paro e insuficiencia de ingresos. Este hecho, sumado a la escasa incidencia de las políticas de juventud para facilitar las condiciones de vida y acompañar su participación social, tiene un impacto en el desarrollo personal y social de las personas jóvenes. A partir de un análisis de la situación socioeconómica i de las políticas públicas respecto a las personas jóvenes, identificamos las consecuencias que operan y que dificultan a la juventud involucrarse en la vida pública, y participar en la sociedad, con los peligros que eso comporta para la propia democracia.

Palabras clave

Juventud / Precariedad / Participación / Democracia
/ Islas balears

1. Contextualització, objectius i metodologia

La participació de les persones en la vida social, política i cultural d'una societat és un dels elements que sustenten la pràctica democràtica. La participació, com a pràctica, contribueix a millorar la qualitat de vida de les societats, aportant capital social, activant vincles entre les persones i augmentant la legitimitat política de la presa de decisions (Díaz García, 2015), i esdevé també un element que millora les capacitats dels individus que conformen aquestes societats.

D'acord amb Benedicto i Morán (2002), és en la joventut quan s'incorporen els recursos necessaris que fan possible l'exercici de la participació com a element substancial de la ciutadania, ja que durant aquesta etapa es reconeixen formalment i subjectivament els drets i les obligacions i, també, s'adquireixen les competències necessàries per sentir-se part d'una comunitat, per actuar davant les institucions socials i els altres, aspectes que passen per la implicació dels i les joves en contextos participatius.

Aquesta adquisició de pràctiques i processos participatius en els i les joves podria estar afectada i condicionada per l'estat de precarietat que pateix la joventut, i que s'ha agreujat especialment des de l'inici de la crisi econòmica de 2008, de la qual no es varen arribar a recuperar en termes socioeconòmics, i que ara s'ha concatenat amb una crisi encara més profunda en els seus efectes econòmics, socials i laborals: la de la covid-19.

En aquest article ens proposem analitzar l'evolució tant de la situació sociolaboral de la joventut com de les polítiques públiques en l'àmbit juvenil al llarg dels darrers anys i, especialment, analitzem les conseqüències d'aquestes en el desenvolupament i la participació dels i de les joves, considerant l'empitjorament evident tant de la situació socioeconòmica com de la inversió en política pública. Ha influït l'estat de precarietat juvenil i de les polítiques de joventut en la qualitat de la participació juvenil? Les persones joves en situació precària tenen més o menys possibilitats, voluntat o capacitats per participar en la vida social i col·lectiva? Aquestes són les preguntes que motiven la investigació.

Per abordar aquestes qüestions i altres reflexions associades a les conseqüències de la precarietat en l'estat personal i col·lectiu de la joventut, així com l'efecte en la seva pràctica i vivència participativa, utilitzarem una metodologia combinada. Analitzarem, en el context de les Illes Balears, les xifres macroeconòmiques del context juvenil a partir de dades quantitatives secundàries, i també el paper d'unes institucions públiques que no han acabat de respondre a la millora de les condicions vitals de les persones joves, a través de les dades dels pressupostos generals dedicades a joventut. Per abordar les conseqüències en la joventut a l'hora de participar en el seu entorn, a nivell col·lectiu i institucional, partim d'una investigació bibliogràfica i dels relats de quatre persones joves de les Illes Balears que estan involucrades en diferents espais col·lectius, obtinguts mitjançant una entrevista estructurada de forma individual.

2. Anàlisi

2.1 La precarietat de la joventut i la política juvenil precària: condicionants per al desenvolupament personal i social de les persones joves

La precarietat és un estat de manca de seguretat i estabilitat laboral (Standing, 2013) en la qual hi ha absència d'un o de diversos dels elements que constitueixen l'estabilitat laboral: seguretat de trobar treball decent, protecció davant els acomiadaments o regulacions arbitràries, seguretat per poder promocionar o moure's, prevenció de riscos laborals, formació i aprenentatges garantits, salaris estables i adequats, i representació col·lectiva.

Aquesta precarització impacta de forma directa en àmplies capes i grups socials, i de forma més concreta en la joventut com a grup social d'edat, on s'evidencia des de fa dècades, i de forma més acusada des de l'inici de la crisi econòmica de 2008, que les trajectòries d'inserció laboral lineals tradicionals en la joventut han deixat pas, en el marc d'una societat clarament postindustrial, a un ventall molt més ample i variat de trajectòries, moltes caracteritzades per la discontinuïtat i per un dèficit d'inclusivitat (Giménez Gual, 2003).

Factors com el «mileurisme», beques sense seguretat social, contractes temporals i de formació, i les agències de treball temporal, eren ja conceptes recurrents en l'escenari precrisi, que feia cada vegada més difícil disposar de condicions de treball dignes i estables, i més encara accedir a un habitatge digne i consolidar projectes emancipatoris (Alonso Benito & Fernández Rodríguez, 2008).

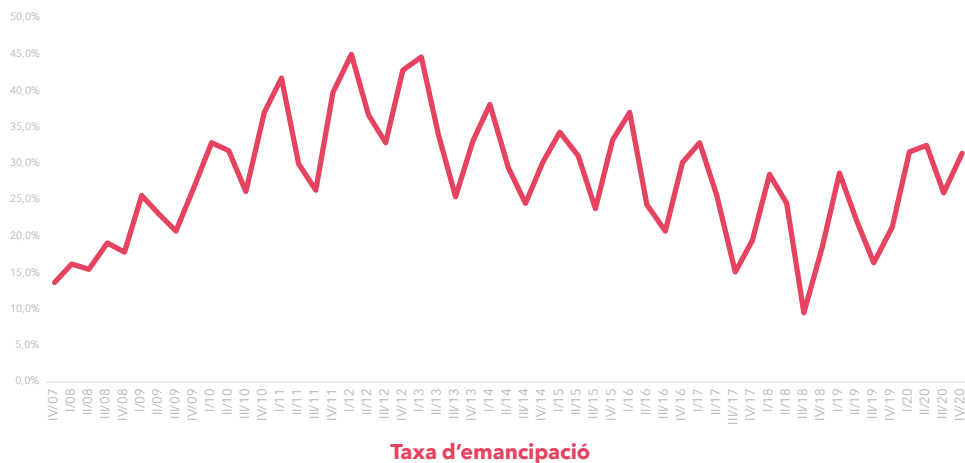
Per tant, ja abans de l'inici de la crisi de 2008, ens trobem amb persones joves que s'incorporen cada vegada més tard i més confuses al mercat laboral, mitjançant beques dubtoses o pràctiques en empreses, amb contractes de prova interminables que acaben en un acomiadament gratuït, amb la frustració i la inseguretat econòmica que això comporta, incapaces de projectar el desenvolupament d'una carrera o d'un itinerari vital (Standing, 2013).

Les dades sociolaborals de la joventut de les Illes Balears ja indiquen una situació prèvia a l'inici de la crisi (a finals de 2007) vinculada a una feina dividida entre el l'ocupació fixa i aquella més temporal vinculada al sector turístic (el 47 % dels contractes a joves eren temporals), en un model econòmic que propicia la temporalitat (com es pot comprovar en la taula 1) amb uns ingressos mitjans per persona jove treballadora de 1.204 € mensuals. Aquests elements s'han d'observar, en relació a les possibilitats per emancipar-se, amb el preu relatiu del lloguer, que en el mateix període se situava en un 94,5 % dels ingressos d'una persona jove, aspecte que dificultava l'emancipació. Com a resultat, la taxa d'emancipació juvenil se situava, el 2007, en un 32,9 %, és a dir, que només 3 de cada 10 persones joves s'emancipaven abans dels 30 anys. En aquest context, es posterga la construcció d'itineraris vitals propis en un context associat a la dependència familiar, i en el cas de les poques persones joves que es podien emancipar, marcat per alguna (o diverses) formes de precarietat.¹

1 Dades de l'Observatori d'Ocupació del CJE: Illes Balears, 4t trimestre 2007

Taula 1: Taxa d'atur juvenil a les Illes Balears, evolució per trimestres des de setembre 2007 fins a desembre 2020

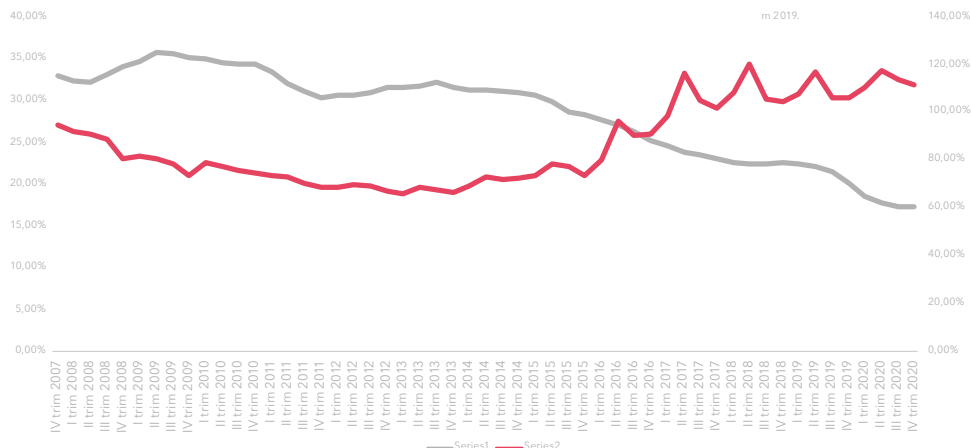
Font: Observatori d'Emancipació, Consejo de la Juventud de España.

Taxa d'emancipació

Taula 2: Evolució de la taxa d'emancipació juvenil i del preu de lloguer en relació al salari jove del 4t trimestre 2007 al 2n trimestre 2019.

Font: Observatori d'Emancipació, Consejo de la Juventud de España.

Preu lloguer en relació al salari jove

Aquesta situació es va agreujar, de forma molt evident, durant la crisi econòmica, i les dades respecte al segon semestre de 2019 (les últimes abans de la irrupció de la crisi sanitària, social i econòmica de la covid-19), ens mostren un panorama general de major precarietat juvenil en tots els indicadors: més desocupació (un 21,3 %, 7,6 punts més), major temporalitat (50,2 %, 3 punts més) i salaris sensiblement inferiors (salari mitjà jove de 899,55 €). És important ressenyar que la comparativa la fem en un moment, a finals de 2019, en què s'afirma, a nivell polític, econòmic i social, que la crisi està totalment superada, i que les xifres macroeconòmiques i d'ocupació així ho demostren. La realitat és que, pel que fa a la joventut, la situació era, en tots els indicadors, pitjor. D'aquesta forma, amb les dades de finals de 2019, només un 20 % de joves s'emancipen abans del 30 anys, un 10 % menys que abans de l'inici de la crisi.²

Amb la irrupció de la crisi de la covid-19 aquestes dades s'agreugen més encara, i tot i que es mantenen els cicles de baixada i d'augment de l'ocupació durant l'estiu, ens trobem a finals de 2020 amb una taxa d'atur juvenil del 31,5 %, més de 10 punts superior a l'any anterior. La taxa d'emancipació juvenil cau, en aquest exercici 2020, al 17,3 %, 3 punts menys que en 2019.

Aquesta dificultat creixent per emancipar-se indica l'empitjorament de les condicions materials i socials de les persones joves. Una dada que resumeix aquesta situació té a veure amb la pobresa: 1 de cada 5 persones joves (el

18,2 %) és pobre, a les Illes Balears. S'ha d'apuntar que el model econòmic balear fonamentat en el turisme ofereix més oportunitats laborals al jovent que en altres autonomies de l'Estat. Unes ocupacions, però, molt estacionals, amb itineraris laborals molt desestructurats, i amb salaris molt fluctuants. Aquest fet explica que les dades d'ocupació juvenil tenen una evolució millor a les Balears durant el procés de recuperació econòmica entre 2015-2019, però també mostren que l'impacte de la crisi, en les persones joves, es va fonamentar, en aquest cas, en les retallades de salaris. Aquest fet, unit a l'increment desorbitat dels preus de lloguer, dificultat i impossibilitat, en molts casos, els projectes emancipadors (taula 2).

Analitzant la sèrie històrica, es veu com l'evolució dels preus del lloguer, unida a la devaluació generalitzada dels salaris de les persones joves, afecta de forma clara la taxa d'emancipació, de manera que a major preu del lloguer i salaris pitjors, menys persones joves s'emancipen.

La regla generalitzada és, per tant, la dependència de l'economia familiar i la inestabilitat laboral a l'inici de la vida laboral, que tindrà conseqüències durant les seues trajectòries de vida, el que es denomina «efecte cicatriu» (Olías, 2019). Aquesta vivència de la precarietat es pot identificar en la percepció de la pròpia joventut:

Nos han dejado una educación que hay que comprar a plazos (créditos), mercado inmobiliario que nos impide el acceso a una vivienda decente, sistema financiero que no nos ofrece ninguna posibilidad, tener que elegir entre empleo de mierda o ningún empleo (Standing, 2013).

² Dades de l'Observatori d'Emancipació del CJE: Illes Balears, 2n semestre 2019

Ens trobem, per tant, amb unes generacions de joves que han viscut en crisi permanent, i que han vist com, mentre els mercats i les institucions anunciaven l'arribada de la «recuperació», les seues perspectives no tenen gaire per celebrar (Oliás, 2019). Ho hem vist, de nou, amb les conseqüències de la crisi econòmica derivada de la pandèmia de la covid-19, les dades de la qual apunten que la destrucció d'ocupació ha afectat, de nou, de manera més directa la població jove ocupada. La reducció d'hores de feina per expedients d'ocupació o per atur tècnic durant el segon semestre de 2020, per la pandèmia, va afectar el 40 % de joves ocupats a les Illes Balears.³ És a dir, que 4 de cada 10 joves treballadors van perdre la feina o van veure reduïdes les seves jornades laborals i els seus ingressos; és la dada més alta de tot l'Estat, causada en gran part per la particularitat del model econòmic i laboral vinculat al turisme. Aquesta és una evidència més que l'espai laboral expulsa amb més facilitat les persones joves, dificultant trajectòries estables i condemnant-les a la fragilitat.

En aquesta anàlisi de la situació socioeconòmica de la joventut s'ha de considerar, també, el paper de les institucions i de les administracions públiques. Quan s'observa quina ha estat l'aposta pública quan la joventut més ho requeria, les dades mostren que les institucions s'han comportant com la pròpia situació juvenil durant la crisi, és a dir, agreujant la seva situació precària. Parlem de precarietat institucional, pel que fa a les polítiques de jo-

ventut o de suport a la ciutadania jove, perquè aquestes han estat finançades insuficientment, poc organitzades i no han comptat amb un suport clar dins de l'engranatge públic.

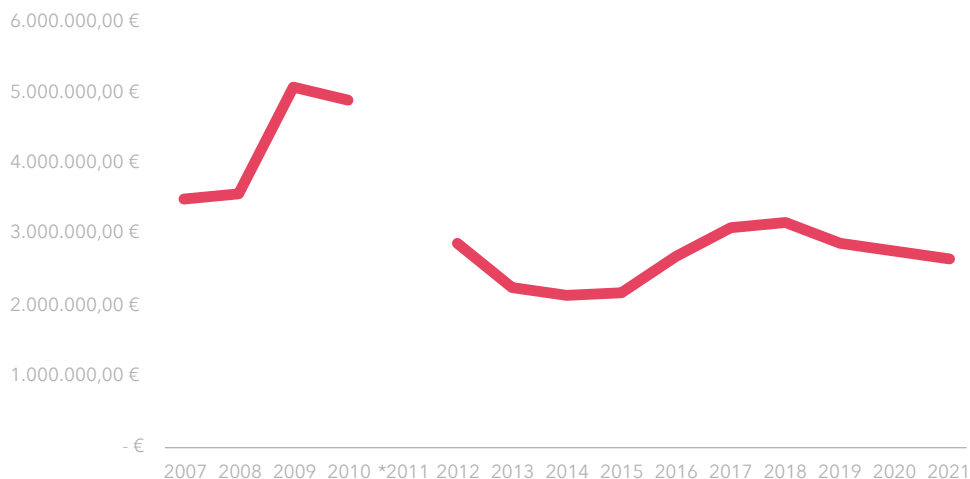
El que ens trobem quan analitzem el paper dels poders públics és un marc institucional que no ha oferit solucions als problemes de la joventut com a col·lectiu (Benedicto & Morán, 2003b), que ha estat poc sòlid pel que fa a la millora de les condicions de vida de la joventut (Santos Ortega & Martín Martín, 2012), i que ha incidit poc en els aspectes nuclears d'aquestes condicions (Soler Masó, Planas Lladó, & Feixa Pampols, 2013).

Observant el tractament de la inversió en polítiques de joventut a nivell autonòmic durant la crisi, podem comprovar com la retallada del pressupost global de la Direcció General de Joventut⁴ va ser del 60 %, passant d'una inversió de 5M € el 2009, a 2,1M € el 2014. El programa en qüestió és el destinat a la «promoció i foment de la integració i participació social de la joventut», és a dir, aquell amb els recursos, mitjans, ajuts i transferències per a afavorir espais participatius per a la joventut, per garantir la seva implicació social i per donar suport al teixit associatiu juvenil. Aquestes retallades van afectar greument la capacitat del govern per poder desenvolupar polítiques concretes en aquest sentit. De fet, la pròpia Direcció General de Joventut va passar durant el període de crisi per diferents conselleries i va ser suprimida fins i tot com a direcció pròpia durant diversos pressupostos.

3 Informe Juventud en Riesgo (Consejo de la Juventud de España).

4 Pressupostos de Govern de les Illes Balears

Taula 3: Evolució dels pressupostos del programa de joventut del Govern de les Illes Balears
Font: Pressupostos del Govern de les Illes Balears. Any 2011 sense dades al portal de pressupostos de la CAIB.

Aquestes retallades en els programes de joventut responen a aquesta visió de la política de joventut com a «secundària» o «no essencial», però tenen conseqüències en els processos d'emancipació juvenil, en els projectes i les estratègies per afavorir la ciutadania activa entre la joventut, i en estratègies conjuntes amb altres departaments pel que fa a polítiques d'educació, inclusió social, salut o habitatge. Les retallades en les polítiques de joventut només es van començar a revertir l'any 2015, i no de forma completa. S'ha d'especificar, però, que des de l'any 2017 el Govern balear transfereix part de les competències en joventut, i el pressupost, als consells insulars de cada illa, aspecte que afecta els recursos econòmics destinats a nivell autonòmic.

Aquesta austeritat en els programes de joventut ha tingut conseqüèn-

cies professionals respecte de les persones que desenvolupen el treball social amb joves. La recensió de contractes, l'ampliació de competències d'altres àrees per estalviar recursos o la reducció de jornades han afectat greument les intervencions en joventut, que es redueixen, i que dificulten o impossibiliten realitzar projectes amb recursos públics, derivant aquests projectes a la privatització o suprimint-los directament.

L'exemple determinant que mostra la manca de suport a l'associacionisme i la participació juvenil va estar en la retallada i supressió, directament, del Consell de la Joventut de les Illes Balears l'any 2012 durant les greus retallades comeses en aquell exercici pressupostari. Així, es va eliminar l'organisme de representació, organització i dinamització de les entitats juvenils de les Illes i que, a

hores d'ara, no s'ha recuperat com a organisme independent, amb el seu propi pressupost i independència jurídica i organitzativa.

D'alguna manera, com afirmen Planas Lladó, Soler Masó, i Feixa Pàmpols (2014), la imposició de les retallades i l'austeritat ha fet que el discurs sobre les polítiques integrals de joventut que començava a incorporar-se en l'Administració en la primera dècada del segle XXI a Espanya no s'hagi correspost amb la pràctica, que s'ha basat en l'escàs impuls per millorar les condicions de vida de les generacions joves.

2.2 Conseqüències per al desenvolupament personal i social de persones joves, i de la seva participació

La principal causa de la situació de precarietat permanent que impacta en la joventut és la consolidació d'un mercat laboral basat en feines amb poca protecció, poques expectatives i salaris insuficients per una autonomia vital, amb l'acceptació conseqüent de condicions de feina cada vegada menys dignes.

Aquesta vivència de la precarietat condueix a la joventut a un sentiment de frustració generalitzat, marcat per l'absència de perspectives socials per al futur, per la desregulació de les trajectòries vitals i de desestandardització d'itineraris biogràfics, amb un trencament amb els models anteriors de pas a projectes de vida independents i un desmantellament de les estructures laborals, habitacionals, econòmiques, polítiques i socials que facilitaven aquests itineraris (Santos Ortega & Martín Martín, 2012).

Pere, 26 anys:

«Ara mateix just estic finalitzant uns estudis de màster i estic en recerca activa de feina [...] Vaig decidir dedicar-me plenament als estudis de màster, ja que compatibilitzar la feina i els estudis vaig considerar que podria ser molt dur.»

Mariona, 23 anys:

«Estic estudiant i treballant. [El sou] em permet mantenir-me molt justa i tirant d'estalvis alguns mesos. El lloguer [...] em resta una gran part del meu sou.»

Jorge, 27 anys:

«Estic treballant i estudiant, ja que tinc un contracte [...] per a estudiar doctorat. [...] Podria tenir un salari millor [...] em permet mantenir-me, però seria més fàcil amb més salari.»

Cata, 23 anys:

«Estic acabant la carrera i he estat també fent feina fins al final de curs.»

Els relats d'itineraris formativo-laborals de joves ens mostren que, l'any 2021, hi ha en les persones joves una barreja entre períodes formatius i períodes laborals, tots amb un alt grau de temporalitat o provisionalitat que impacten de ple en les possibilitats d'emancipar-se. Giménez Gual (2003) entén l'emancipació com l'adquisició de la capacitat d'autodeterminació o decisió sobre l'evolució de la pròpia vida. Un conjunt considerable de persones joves, per la situació socioeconòmica que hem observat, i exemplificada en aquests relats, no compta amb les condicions necessà-

ries per emancipar-se, ja que fer-ho com a membre de la ciutadania implicaria decidir plenament i amb autonomia i independència la pròpia trajectòria vital.

Més enllà de l'emancipació, altres conseqüències, menys visibles, estan configurant un model per a la joventut marcat per la pèrdua de control del temps, l'individualisme, i l'apatia, aspectes que afecten de forma directa les possibilitats, motivacions i capacitats de les persones joves per participar en la vida social i col·lectiva.

Jorge, 27 anys:

«Has de fer una passa endavant per invertir el teu temps, quan es viu en una societat on no és habitual invertir el teu temps.»

Mariona, 23 anys:

«No tenc gaire més temps. La feina, els estudis i la dansa m'ocupen gran part del meu temps.»

Els i les joves tenen molt difícil mantenir un control del seu temps. D'acord amb Standing (2013), hi ha una pressió sobre el temps, no només de feina, sinó de formació, de recerca de feina, de treball reproductiu, etc. que generen tensió, i que s'uneix a la pròpia vivència del treball, amb condicions insegures, remuneració incerta i alt cost d'oportunitat. Aquesta dificultat per gestionar el temps té un impacte directe en l'accés a les condicions de ciutadania. Aquesta pèrdua de control del temps impacta en el temps disponible d'oci, ja que la diferenciació entre l'espai de feina/formació (espai productiu) i l'espai de des-

cans i oci, que abans estava prou delimitada, ha desaparegut degut, d'una banda, a l'extensió del temps no-oficial de feina i, de l'altra, per la precarització de les relacions laborals i de la condició laboral. En els discursos s'observa com el temps és un impediment per a l'exercici d'una ciutadania activa, participació col·lectiva i la dedicació. La limitació del temps disponible esdevé una clara dificultat per poder participar, per poder vincular-se a projectes col·lectius, i per poder involucrar-s'hi a llarg termini.

Mariona, 23 anys:

«Des de fa molt temps he prioritzat el meu temps de participació juvenil al meu temps lliure. [...] Tot i així, feina, estudis, participar... molta organització. Una agenda apretada i partir ansietat sovint.»

Cata, 23 anys:

«M'agradaria tenir una participació més lineal, però crec que el temps que hi dedico està bé, tot i que en algunes ocasions m'agradaria tenir-ne més.»

Una de les conseqüències derivades de l'anàlisi anterior és la fragilitat de xarxes estables per una participació més enllà de la individualitat, i l'abandonament d'aquests espais quan el context sociolaboral o econòmic es torna complex.

La persona que està en precari no té control sobre el seu temps i, en conseqüència, opera a curt termini, per una incapacitat de planificar a llarg termini, la qual cosa implica una baixa probabilitat per progressar. En la joventut es consolida una cultura caracteritzada per l'«aquí i ara», i per la

recerca d'interessos particulars amb immediatesa (Grupo de investigación PSICOSOC, 2011). La manca de control del temps fa que la joventut s'allunyi d'aquells àmbits, tasques, espais, projectes i ocis que suposen dedicació, constància i implicació a llarg termini, optant per espais de socialització en el temps lliure vinculats a l'oci de consum, on les tecnologies de la informació i comunicació ocupen un espai central (Giménez Gual, 2003).

Mariona, 23 anys:

«Ara mateix, degut a la meua realitat vital, estic començant a deixar de participar en espais on participava.»

Jorge, 27 anys:

«Ara mateix [particip] poc. Les obligacions vitals [...]aporten dificultats de participar en espais de voluntariat.»

Pere, 26 anys:

«Als meus inicis, quasi tot el meu temps lliure es dedicava a l'associacionisme [...]. En certs moments de la meua vida, ha estat difícil compaginar amb altres coses, aleshores gran part de la meua vida era allò. [...]. Ara mateix m'organitz millor, ja que la meua dedicació és menor a la que tenia fa uns anys.»

Aquest temps sense control, unit a la dependència econòmica i vital afecten clarament la capacitat de participar i d'involucrar-se en projectes autònoms. La immediatesa, la pèrdua de control del temps i el pensament a curt termini influeixen en els projectes vitals: les relacions, la participació en la vida social, la forma d'or-

ganitzar el temps, ja no es vehicula qüestionant-se la direcció i valor que tenen, sinó quant de temps duraran. En paraules de Garcés (2017) estam passant de preguntar-nos «cap on», a preguntar-nos «fins quan»:

Fins quan tindrè feina? Fins quan viuré amb la meua parella? Fins quan hi haurà pensions? Fins quan Europa continuarà sent laica, blanca i rica? Fins quan hi haurà aigua potable? Fins quan creurem encara en la democràcia? Des de les qüestions més íntimes fins a les més col·lectives, des de l'àmbit individual fins a l'escala planetària, tot es fa i desfà sota l'ombra del «fins quan» (Garcés, 2017).

Ens trobem en un context on les condicions i perspectives vitals són cada vegada més inestables, i també ho acaben sent les nostres xarxes d'amistats i familiars, la posició social en què ens trobem i l'autoestima i la confiança en nosaltres mateixos que en deriven (Bauman, 2017). Es produeix una erosió dels processos d'interacció relacional entre les persones, i com que afecten les necessitats personals, socials i, fins i tot, les fisiològiques, impacten en la nostra motivació cap allò col·lectiu.

Els entorns de flexibilitat i inseguretat posen en perill la predisposició que tenim les persones per confiar i cooperar (Standing, 2013), ja que els individus temen comprometre's o involucrar-se en pautes de comportament a llarg termini. Les persones joves, en aquest sentit, no desitgen veure's encadenades per projectes compartits que puguin suposar una vinculació econòmica o que generen una dependència temporal que pugui pertorbar encara més el descontrol sobre el temps disponible.

S'està donant lloc, fruit de la situació precària de la joventut, a una creixent individualització i a una competitivitat entre les persones, aspectes que afecten de forma directa la voluntat per involucrar-se en projectes col·lectius i per participar en la vida social i comunitària. Hi ha una tendència a fer que cada persona assumeixi les seves trajectòries com a conseqüència directa de les seves opcions i actes, és a dir, com a èxits i fracassos personals (Giménez Gual, 2003). Això vol dir una individualització dels riscos, sense tenir en compte el context socioeconòmic i les dificultats que genera, sense recolzar-se en una xarxa relacional que doni suport, i sense plantejar-se una resposta o solució col·lectiva als problemes.

Això contribueix encara més a fragmentar les estructures socials, a debilitar les identitats col·lectives i a perdre la noció de classe. A més, d'aquesta individualització es desenvolupa l'egoisme que impregna la societat d'avui dia, el de col·locar el «jo» i les meves comoditats al front de tota decisió (Trueba, 2018). Aquesta individualització del risc pel que fa a la dimensió col·lectiva de la vida (Giménez Gual, 2003), comporta un debilitament de vincles interpersonals i la pèrdua d'identitats col·lectives.

L'estat de fragilitat i debilitat que deriva de la precarietat i que impedeix que les metes, expectatives de vida i anhels es realitzin, genera una frustració existencial constant que envaeix cada moment i cada activitat (Grupo de investigación PSICOSOC, 2011).

Pere, 26 anys:

«Em sent malament, ja que pens en tota la meva formació, la meva participació

en entitats i moviments socials i, per una part, pens que estic suficientment qualificat i amb experiències personals i professionals, però, per l'altra, em sorgeixen inseguretats i pors.»

Mariona, 23 anys:

«Perquè per estar fent feina, activisme a la feina, estudiar i intentar dedicar-me professionalment a la dansa he hagut de deixar els altres espais [...]. Necessitava dedicar-hi menys temps perquè m'estava afectant la salut.»

Cata, 23 anys:

«No em sent malament [pel fet de no tenir feina] perquè n'he estat fent fins poc, però ja m'agobia no trobar feina quan tiri els CV.»

La situació de precarietat consolidada en la qual està immersa la joventut i l'absència d'unes polítiques de joventut amb el pressupost i personal suficient per actuar amb profunditat, tenen conseqüències en la cultura participativa de les persones joves; en la definició dels valors, les actituds i les dinàmiques pròpies de la ciutadania activa.

A banda de les dependències econòmiques i manca de control del temps hi ha factors socials i polítics, vinculats a les vies, espais i estructures de participació, que afecten la participació juvenil. Trobem, en aquest sentit, uns processos de participació, basats en una alta reglamentació i acreditació de processos, que exigeixen a qui pren part una experiència, un coneixement dels codis, aportació de garanties, estabilitat en el temps (Francés García, 2008), fac-

tors que generen una distància i dificulten l'accés a les persones immerses en dinàmiques vitals inestables i mòbils.

Hi ha una limitació i, en molts casos, manca d'aposta de les administracions públiques i dels processos educatius en l'escola per generar processos participatius que realment involucrin les persones.

Pere, 26 anys:

«L'escola, en aquest aspecte, no ha fomentat en cap cas la meua curiositat o inquietud per voler participar en espais de participació juvenil, sinó que tot s'ha produït dins l'àmbit de l'educació no formal.»

Jorge, 27 anys:

«[...]Mai per l'escola, a l'escola mai ens han ajudat a participar d'aquests tipus de projectes.»

Mariona, 23 anys:

«M'he anat interessant per aquests espais perquè de nina ja anava de campanyes [...] l'escola no hi ha jugat cap paper.»

Si a això hi sumem les retallades generalitzades que han patit les estructures, organismes i processos participatius, especialment de joventut, i les figures tècniques d'acompanyament de joves per a la seva participació en aquest processos, el resultat és una disminució de la participació juvenil en aquestes vies i estructures.

Pere, 26 anys:

«Pens que la repercussió [de les administracions públiques envers la participació juvenil] és mínima, tot i que, en alguns ca-

sos, ho poden promocionar, la participació funciona perquè hi ha persones motivades i que volen tirar les coses endavant.»

Jorge, 27 anys:

«Crec que sí, però es podria fer més.»

Mariona, 23 anys:

«L'ideal seria que la gent no hagués de fer feina o patir per pagar-se els estudis. Així tot seria diferent.»

Cata, 23 anys:

«Crec que [les administracions] moltes vegades intenten donar una mà, però aquesta ve, en certa manera, per fer política i aquesta ajuda acaba sent fins i tot negativa [...] no hi ha una bona comunicació perquè els joves ho sàpiguen.»

Com a conseqüència, les condicions personals minvades cap a la participació estable i d'uns espais de participació altament burocratitzats i amb poc suport, la participació juvenil es desplaça, ja des de fa temps, cap a contextos informals, més vinculats a espais quotidians (Francés García, 2008), i no tant a projectes a llarg termini. Un bon exemple el trobem en els moviments socials sorgits en l'última dècada, caracteritzats per presència juvenil, i per una flexibilitat d'estructures, assemblearisme, major adaptació a ritmes i formes de vida actuals, i amb identitats pròpies de societats postindustrials (Giménez Gual, 2003).

La reducció de temps disponible i l'absència d'escenaris de futur provoquen pràctiques participatives vinculades a metes més immediates,

realitzables i assolibles (Francés García, 2008). Els projectes, per tant, són a curt i molt curt termini, molt aferrats al present, donant lloc a formes poc institucionalitzades de participació, més individualitzades i reivindicatives (Planas Lladó, Soler Masó, & Feixa Pàmpols, 2014). Les motivacions per participar són més utilitaristes (Agudo, Martín, & Tovar, 2011), consolidant uns estils participatius marcats per la desafecció, no convencionals (García Albacete, 2008), i desviant el potencial cap a activitats estrictament socials, d'oci, o vinculades a la «nova política» (Benedicto & Morán, 2003b).

Els moviments de protesta i reivindicació més espontanis i reivindicatius que sorgiren al començament de la dècada per denunciar condicions d'explotació a diferents nivells, com ara el moviment 15M o Juventud Sin Futuro (Santos Ortega & Martín Martín, 2012), van esdevenir el revulsiu per a una nova lluita de classes, l'apropiació per part de la joventut dels seus drets sociopolítics, i la demanda d'unes condicions materials de vida decents. Aquests moviments estaven conformats per joves a qui afectava la crisi de primera mà i reclamaven solucions a necessitats bàsiques com l'ocupació o l'habitatge per poder emancipar-se (Planas Lladó, Soler Masó, & Feixa Pàmpols, 2014). Són moviments, però, més inestables, amb menys trajectòria, per la inestabilitat que marca el context socioeconòmic de les persones que en formen part, i per la fragilitat de les estructures –al marge de la pràctica participativa institucionalitzada– en les que es mouen.

D'aquest impuls de l'«ara o mai», fruit de com es desdibuixa el futur, neixen els moviments en els últims anys de protesta, d'autoorganització de la vida en comú, d'intervencions en les guerres i contra les guerres, de transició ambiental, de cultura lliure, i els nous feminismes (Garcés, 2017). Moviments que sorgeixen, d'una banda, perquè la seva existència al marge de canals tradicionals permet una flexibilitat major, una immediatesa, desregulació d'estructures acord amb els interessos i una disponibilitat de les persones que hi participen; i, de l'altra, per l'immobilisme de les estructures públiques i de certes estructures associatives que continuen operant amb una visió adultocràtica que espera que les persones joves s'hi adaptin mitjançant l'assimilació de les seves formes i els seus tempos.

La modificació d'aquestes estructures, o el seu replantejament, està limitada per factors que hem analitzat: les retallades en programes de joventut que han disminuït considerablement les capacitats de les entitats i estructures de participació de replantejar-se canvis en el model, ja que han estat, i estan, més centrades en garantir la seva pròpia supervivència.

Conclusions

Ens trobem amb un conjunt de factors socioeconòmics i institucionals que estan generant un escenari de precarietat amb greus efectes en la joventut, com a grup d'edat social més feble i vulnerable (Soler Masó, Planas Lladó, & Feixa Pampols, 2013). Aquests factors, com hem observat, operen no només en l'àmbit sociolaboral, sinó

també vital. No parlem ja de precarització de l'espai laboral, sinó d'una precarització de la vida (Alonso Benito i Fernández Rodríguez, 2008).

Aquests factors, com hem analitzat, impacten en les capacitats transformadores de la joventut, que veu limitada la seva acció participativa, portant-la, de forma inevitable, a un qüestionament, a autoinculpar-se de la seva situació, autoexcloent-se dels assumptes i espais, i observant com a espectadors desinteressats en lloc d'assumir una postura crítica (Agudo, Martín, & Tovar, 2011).

Assistim, en conseqüència, a un debilitament dels vincles humans, provocat pel desmantellament creixent de les possibilitats i els mecanismes que tenim per relacionar-nos i defensar-nos col·lectivament (Bauman, 2017), fet que ens condueix a l'individualisme i a preocupar-nos només per la nostra immediatesa, deixant de banda assumptes col·lectius, renunciant a la participació:

Parece que hemos dejado de tener el control como individuos, como grupo y como colectivo. Para empeorar aún más la situación, carecemos de las herramientas que puedan elevar la política hasta el lugar en el que ya se ha instalado el poder, algo que nos permitiría reconquistar y recobrar el control de las fuerzas que conforman nuestra condición compartida, y definir así nuestro abanico de posibilidades y los límites de nuestra libertad de elección; un control que en algún momento se nos ha escapado (o nos han arrebatado) de las manos. (Bauman, 2017).

A aquest fet, s'hi suma la manca de temps, a la incapacitat per organitzar la

pròpia vida, en un context social en el que cada vegada és més difícil gestionar l'excés d'informació que ens bombardeja. Una combinació que dona lloc, en paraules de Garcés (2017), a un «analfabetisme il·lustrat»: al fet de delegar la nostra intel·ligència, és a dir, la nostra capacitat d'acció, quedant com a observadores de l'esdevenir social.

La renúncia a l'espai col·lectiu i la delegació de la nostra capacitat d'acció ciutadana, a més d'empobrir la vida comunitària, té importants conseqüències per a la pròpia democràcia, provocades per aquesta individualització de la vida.

La «limitació» de drets de ciutadania (que tot i que es conserven intactes en el plànol formal, en la pràctica no es poden exercir completament) s'uneix a una pèrdua de respecte a la participació i un privatisme civil que condueix a un afebliment democràtic i a una mercantilització de la política (Standing, 2013). El distanciament i el rebuig de les institucions és un senyal clar d'advertència, unida a l'atracció creixent pels populismes i pels missatges neofeixistes, amb una propensió a donar cabuda a veus extremistes o fanàtiques.

Aquesta deslegitimació de les estructures de poder transita sobre una pèrdua de control creixent dels processos socials, en favor de poders globalitzats, impactant directament sobre la construcció d'identitats i la construcció de la pròpia ciutadania (Giménez Gual, 2003).

Com respondre a aquests fets evidents que estam observant? Com afavorir la participació? La resposta es troba en la generació, en allò local, de les condicions per exercir la ciutadania. Els drets de ciutadania, en parau-

les de Bauman (2017) estan lligats, tant els personals com els polítics, i només poden ser conquerits junts. La protecció de les persones i la seva seguretat són condicions indispensables perquè aquestes puguin lluitar amb eficàcia pel dret a la participació política.

La clau està, per tant, en garantir un context on les persones tinguin recursos, disponibilitat i espais perquè les condicions de ciutadania siguin possibles, on es pugui generar un procés d'apoderament de la ciutadania, amb especial èmfasi en la joventut com etapa d'entrada a l'exercici ple dels drets col·lectius, generant processos deliberatius que aprofundeixin en vincles de reciprocitat, sociabilitat i solidaritat, afavorint la confiança i la connectivitat social (Cefaï, 2003).

La precarietat de les persones joves, ocasionada pel marc social i per la concatenació de crisis genera una sèrie de tensions a l'hora de participar en espais col·lectius, alhora que les polítiques públiques no acompanyen de manera suficient aquesta participació. Les propostes d'actuació possibles haurien d'anar encaminades a revertir les causes per les quals la participació juvenil està afectada, tant a nivell socioeconòmic com institucional:

Es poco probable que la salvación provenga de un Estado político que no sea también, al mismo tiempo, un Estado social. Sin derechos sociales para todos, un gran número de personas encontrará que sus derechos políticos son inútiles y carentes de interés. Del mismo modo que los derechos políticos son indispensables para instaurar derechos sociales, también los derechos sociales son indispensables para man-

tener operativos los derechos políticos. Ambos derechos se necesitan para sobrevivir (Bauman, 2017).

Cal abordar, en conseqüència, tant propostes estructurals com mesures palliatives, al mateix temps que ampliem considerablement l'acció de l'Administració per garantir estructures i processos participatius, i per millorar sistemes educatius i formatius, competències en les quals les institucions sí que tenen una ample marge de maniobra.

La clau es troba en impulsar l'autonomia de la ciutadania perquè pugui participar en l'esfera pública i reclami el seu protagonisme en els processos sociopolítics, i això passa, en paraules de Benedicto i Moran (2003b) per aconseguir una joventut que estigui present, garantint-los la presència amb un entorn social i econòmic que els permeti accedir i exercir els seus drets. I una joventut que sigui protagonista, que pugui intervenir activament i tingui la capacitat d'influir sobre el desenvolupament dels processos socials i polítics.

Referències bibliogràfiques

- AGUDO, Y., MARTÍN, E. I TOVAR, F. (desembre 2011). *Revista estudios de Juventud* (95).
- ALONSO BENITO, L. E. I FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, C. J. (2008). «Jóvenes: precariedad laboral, precariedad de vida». *Gaceta Sindical: reflexión y debate* (10), 67-84.
- BANGO, J. (1991). «Participación juvenil e institucionalidad pública de juventud, al rescate de la diversidad». *Última Década* (10), 1-8.

- BAUMAN, Z. (2017). *Tiempos Líquidos. Vivir en una época de incertidumbre*. Barcelona: Tusquets Editores.
- BENEDICTO, J. I MORÁN, M. L. (2002). *La construcción de una ciudadanía activa entre los jóvenes*. Madrid: Instituto de la Juventud.
- ¾ (2003a). *Aprendiendo a ser ciudadanos. Experiencias sociales y construcción de ciudadanía entre los jóvenes*. Madrid: Instituto de la Juventud.
- ¾ (2003b). «Los jóvenes, ¿ciudadanos en proyecto?» A: J. BENEDICTO I M. L. MORÁN, *Aprendiendo a ser ciudadanos* (p. 39-64). Madrid: Instituto de la Juventud.
- CANAL RODRÍGUEZ, P. (2014). «Recensión: Informe de Juventud en España 2012». *Metamorfosis. Revista del Centro Reina Sofía sobre Adolescencia y Juventud*, 112-118.
- CEFAÏ, D. (2003). «Acción asociativa y ciudadanía común: ¿La sociedad civil como matriz de la res pública?» A: J. BENEDICTO I M. L. MORÁN, *Aprendiendo a ser ciudadanos* (p. 91-115). Madrid: Instituto de la Juventud.
- FRANCÉS GARCÍA, F. J. (2008). El laberinto de la participación juvenil: estrategias de impliación ciudadana en la juventud. *OBETS*, 35-51.
- GARCÉS, M. (2017). *Nova il·lustració radical*. Barcelona: Anagrama.
- GARCÍA ALBACETE, G. (2008). «¿Apatía política? Evolución de la implicación de la juventud española desde los años 80». *Revista Estudios de Juventud*(81), 133-158.
- ¾ (octubre 2019). «Política: producto del tiempo que les ha tocado vivir». *Sueños y pesadillas de la juventud en España*(25), 18-19.
- GIMÉNEZ GUAL, L. (2003). «Las políticas de juventud: hacia unas políticas emancipatorias». A: J. M. BENEDICTO, *Aprendiendo a ser ciudadanos* (p. 159-180). Madrid: Instituto de la Juventud.
- Grupo de investigación PSICO-SOC. (diciembre 2011). «El sentido de la vida en los jóvenes: redes sociales, relaciones significativas y actividades de ocio». *Revista Estudios de juventud* (95), 59-72.
- LLAMAS SÁNCHEZ, F. (2003). «Jóvenes, desarrollo sostenible y nueva gobernabilidad en lo local: apuntes para un debate». A: J. BENEDICTO I M. L. MORÁN, *Aprendiendo a ser ciudadanos* (p. 181-191).
- LÓPEZ JIMÉNEZ, Á. (2003). «Cultura e identidades juveniles modernas. Consciencia generacional de los jóvenes españoles». A: J. BENEDICTO I M. L. MORÁN, *Aprendiendo a ser ciudadanos* (p. 17-38). Madrid: Instituto de la Juventud.
- LUQUE, E. (2003). «Cómo se forman ciudadanos: de la confianza a los saberes». A: J. Benedicto i M. L.

- Morán, *Aprendiendo a ser ciudadanos* (p. 65-89). Madrid: Instituto de la Juventud.
- MERINO, L. (diciembre 2011). «Jóvenes en redes sociales: significados y prácticas de una sociabilidad digital». *Revista Estudios de Juventud* (95), 31-43.
 - OLÍAS, L. (octubre 2019). «Trabajo: los que solo conocen la precariedad laboral». *Sueños y pesadillas de la juventud en España*(25), 20-22.
 - PEDRÓ, F. (2003). «¿Dónde están las llaves? Investigación politológica y cambio pedagógico en la educación cívica». A: J. BENEDICTO I M. L. MORÁN, *Aprendiendo a ser ciudadanos* (p. 235-257). Madrid: Instituto de la Juventud.
 - PLANAS LLADÓ, A., SOLER MASÓ, P. I FEIXA PÀMPOLS, C. (2014). «Juventud, políticas públicas y crisis en España ¿Triángulo mágico o triángulo de las Bermudas?» *Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales, Niñez y Juventud*, 12(2), 551-564.
 - SÁNCHEZ ALONSO, M. (2000). *La participación. Metodología y práctica*. Madrid: Editorial Popular.
 - SANTOS ORTEGA, A. I MARTÍN MARTÍN, P. (2012). «La juventud española en tiempos de crisis. Paro, vidas precarias y acción colectiva». *Sociología del trabajo*(75), 93-110.
 - SOLER MASÓ, P., PLANAS LLADÓ, A. I FEIXA PAMPOLS, C. (2013). «Jóvenes y políticas de juventud en tiempos de crisis: El caso de España». A: S. TORÍO LÓPEZ, O. [et al.], *La crisis social y el Estado del Bienestar: Las respuestas de la Pedagogía Social* (p. 347-353). Oviedo: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oviedo.
 - STANDING, G. (2013). *El precariado. Una nueva clase social*. Barcelona: Pasado y Presente.
 - TRUEBA, D. (2018). *La tiranía sin tiranos*. Barcelona: Anagrama.

